

Свириденко О. М.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ГЕНЕЗА ТА ФУНКЦІЇ РОМАНТИЧНОГО ЛИСТА-СПОВІДІ І ЛИСТА-ПРОПОВІДІ

У статті досліджено специфіку побутування таких жанрових різновидів листа, як лист-проповідь та лист-сповідь. Їх генеза виводиться з типово романтичної теорії митця-месії та романтичного розуміння функцій мистецтва. Зазначається, що в добу романтизму, як і в апостольські часи, лист стає своєрідним засобом комунікації між християнами, про що свідчить епістолярний доробок М. Гоголя. Закорінена в давню проповідницьку традицію, епістолярна проповідь М. Гоголя мала власну оригінальну, типово романтичну природу. М. Гоголь вдається до змішування жанрів проповіді та сповіді, що призвело до «двоєдності» (Ю. Барабаш) жанрової природи «Вибраних місць із листування з друзями».

Ключові слова: романтизм, лист-проповідь, лист-сповідь, проповідницька традиція.

Постановка проблеми. Побутування таких жанрових різновидів листа, як лист-проповідь та лист-сповідь у жанровій системі романтизму слід виводити з типово романтичної концепції митця-месії, митця-пророка та романтичного розуміння функцій мистецтва, яке, на думку романтиків, здатне змінити людину та суспільство загалом. Як зазначає П. Михед, «лист від апостольських часів слугував засобом комунікації між християнами, і як форма пастирських послань він зберігся в католицькій традиції, а як жанр отримав друге життя і став популярним у літературі європейського сентименталізму другої половини XVIII ст., що й успадкувала література романтизму» [4, с. 315]. Елементи сповіді й проповіді з епістолярних текстів романтиків, які були людьми глибоко віруючими, проступають нерідко. Водночас аналіз епістолярної романтичної традиції дає підстави констатувати, що романтики, наприклад М. Гоголь, вдавалися також до свідомого використання листа-сповіді та листа-проповіді. Утім означена обставина, яка проливає світло на специфіку романтичної епістолярної традиції, залишилася фактично поза увагою дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто вказати на різновекторність та багатоаспектність наявних на сьогодні в Україні епістолографічних студій. Найбільш значущими постають праці Л. Вашків («Епістолярна літературна критика: становлення, функції у літературному процесі»), М. Коцюбинської («Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість»),

В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х рр. XX ст.»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини XX ст.: жанрово-стильові модифікації»), А. Ільків («Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX ст.»). Водночас епістолярій доби романтизму, зокрема лист-сповідь та лист-проповідь, фактично лишаються поза увагою дослідників. Ця обставина, а також спроба поглянути на епістолярну практику М. Гоголя безпосередньо крізь призму естетики романтизму, зумовили вибір теми пропонованого дослідження.

Постановка завдання. Завдання дослідження – проаналізувати генезу та функції романтичного листа-сповіді і листа-проповіді з «Вибраних місць із листування з друзями» М. Гоголя.

Виклад основного матеріалу. Прикладом свідомого звернення М. Гоголя до жанрів проповіді та сповіді є «Вибрані місця із листування з друзями» М. Гоголя, епістолярний цикл, у якому письменник поєднав листи, написані раніше до реальних адресатів, із листами-фікціями, адресованими уявним кореспондентам, додавши до них кілька статей на літературні теми. М. Гоголь надав своєму творінню особливого значення. Він зазначав у передмові, що цією книгою він прагне спокутувати намарність усього того, що було ним написано попередньо. Автор прагнув насамперед, щоб його книга була корисною. Проте він не обмежився проповіддю. На момент створення «Вибраних місць із листування з друзями» М. Гоголь уже

мав, за висловом Ю. Барабаша, тяжко поранену совість. Письменник знемагав від болю, страху. Його нуртувало почуття відповідальності за людину й за життя суспільства загалом [2, с. 18]. Навіть більше, працюючи над твором, М. Гоголь відчував, що «смерть уже була близько» [3, с. 7], і переймався потребою покаяння. Тому не випадково поруч із проповідницьким майже в кожному з листів цього циклу яскраво вираженим є сповідальне начало. Ю. Барабаш цілком доречно вказав на двоєдність жанрової природи «Вибраних місць із листування з друзями», у яких домінує сповідь-проповідь, де «авторове слово «про себе» – це водночас слово «від себе», що з ним письменник звертається до людей». Саме цим, на думку дослідника, проповідь М. Гоголя докорінно відрізняється від традиції української барокової проповіді, яка «унікала акцентування уваги на особі проповідника, авторове начало або розчинялося в повчанні, або ховалося за вишуканим бароковим декором» [1, с. 61].

Водночас у «Вибраних місцях із листування з друзями» є безпосередні листи-сповіді, як, наприклад, лист «Чия доля на землі вища», який був адресований «до У<...>го», особу якого не встановлено. «Раніше, коли я був дурнішим, я віддавав перевагу одному званню над іншим, тепер же бачу, що доля всіх рівно завидна» [3, с. 149]. Покликаючись на біблійну притчу, адресант констатував, що «всі отримають рівне воздаяння – як той, кому ввірено було один талант і він приніс на нього другий, так і той, котрому було дано п'ять талантів і котрий приніс на них інших п'ять» [3, с. 149]. Доля першого, на думку М. Гоголя, краща, бо він «не скуштував чарівливого напою земної слави, подібного до останнього». Бог однаково милостивий до кожного, хто чесно виконав обов'язок свій: і до царя, і до жебрака. «Всі вони там зрівняються, тому що всі увійдуть у радість Господаря свого і перебуватимуть *однаково* в Богові. Звісно, сам Христос сказав у іншому місці: «Багато осель у домі Мого Отця», – констатував М. Гоголь, цитуючи Євангеліє від Іоанна (14; 2) [3, с. 149]. Сповідуючись перед адресатом, М. Гоголь зізнався: «Але як роздумаюся про те, що повинні бути у Бога оселі, не можу втриматись від сліз і знаю, що ніяк би не вирішив, яку з них обрати собі, якби тільки дійсно був удостоєний Небесного Царства і запитаний: «Яку з них хочеш?». Знаю тільки те, що сказав би: «Останню, Господи, але лишень би вона була в домі Твоєму!». Здається, нічого б не бажалось більше, як тільки служити тим обраним, котрі уже удостої-

лись споглядати у всій величі Його славу. Лежати б тільки біля ніг їхніх і цілувати святі їхні ноги!» [3, с. 147]. Як спостеріг Є. Сверстюк, М. Гоголь перший у російській літературі розвивав жанр сповіді, характерної для людей християнського способу життя. Це не була «горда сповідь», на кшталт тієї, що лунала з вуст героїв О. Пушкіна й М. Лермонтова. «Гоголівські сповідальні тексти були авторським самоаналізом. Йшли вони від потреб власної душі, заглибленої в самопізнання» [5, с. 87]. Навіть більше, це була відкрита, публічна сповідь. До такої «сповіді без покривал» (Є. Сверстюк) М. Гоголь закликав усю Росію.

Лист-сповідь «Чия доля на землі вища» демонструє високу міру релігійності Гоголя-адресанта. Водночас, усвідомлюючи свій не надто високий рівень знань із богословської науки, М. Гоголь переймався ідеєю ґрунтовної релігійної самоосвіти, що привело до детального студювання романтиком Євангелія та Псалтиря, творів отців і вчителів православної церкви. Йшлося про твори таких релігійних мислителів, як Єфрем Сірін, Василь Великий, Григорій Богослов (Назіанзин), Максим Сповідник, Іоан Златоуст, Мелетій Пігас, Тома Кемпійський, Блаженний Августин. М. Гоголь студював також твори українських релігійних мислителів, серед яких Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Стефан Яворський, Дмитро Туптало (св. Димитрій Ростовський). На думку Ю. Барабаша, правила української барокової гомілетики, як і практичний досвід проповідників XVII ст., поетика їхніх творів справили посутній вплив на М. Гоголя як автора «Вибраних місць із листування з друзями». І хоча в його листах-проповідях відсутнє визначення «фемі» проповіді, відсутній чіткий поділ тексту на «екзордіум», «нарацію» і «конклюдію», відсутні схоластичні засоби тлумачення біблійних текстів у дусі «четвероякого» сенсу (літературний, моральний, алегоричний і аналогічний), утім впливи барокової естетики та поетики на М. Гоголя, на думку Ю. Барабаша, є беззаперечними. Ці опосередковані впливи проявилися вже у виборі самої форми розмови із друзями, у підкресленій літературності, у вишуканій побудові, досконалому володінні риторичними засобами, тяжінні до полемічних відступів [1, с. 59–60].

На М. Гоголя як автора «Вибраних місць із листування з друзями» вплинули й ті ідеї та життєві принципи, які сповідував Г. Сковорода. На думку Є. Сверстюка, «обох їх зближувало, зокрема, проповідництво, усамітненість у велелюдному світі, пошук миру душевного й миру людини з Богом»

[5, с. 122]. М. Гоголя й Г. Сковороду, за спостереженнями Ю. Барабаша, споріднює типологія особистості й долі, типологія поезики, типологія духу. На рівні типології поезики дослідник вказує на подібність (з огляду на епістолярну форму) «Вибраних місць із листування з друзями» М. Гоголя та морально-повчальних листів Г. Сковороди до М. Ковалинського [1, с. 384].

Дослідники «Вибраних місць із листування з друзями», починаючи від архімандрита Феодора (А. Бухарьов), який був сучасником М. Гоголя, й завершуючи Ю. Барабашем, дотримувалися погляду на книгу як на багаторівневу ієрархічну «систему систем», як на цілісне явище, складові частини якого взаємопов'язані і розміщені в певній послідовності, що водночас не виключає взаємопроникнення підсистем, «перетікання» порушуваних проблем із підсистеми в підсистему тощо [2, с. 35–36].

Книга М. Гоголя була задумана як свого роду документ, у якому була прописана та система реформ, яка спроможна була порятувати Росії. М. Гоголь прагнув у своїх настановах до всеохопності. Він накреслював шлях реформування найрізноматніших галузей. Йшлося і про сільське господарство, і про театральну справу, і про літературу, і про сім'ю, і про церкву, і про державне життя. Водночас кожна із запропонованих романтиком реформ була так чи інакше зорієнтована на реформу людської душі, на її пересотворення, яке М. Гоголь, подібно до інтелігенції сквородинівського штибу, вважав запорукою удосконалення суспільства.

«Вибрані місця з листування з друзями» розпочинаються саме з листа, адресованого жінці. Це лист «Жінка у світі». Усього ж листів, адресованих до жінок, у «Вибраних місцях із листування з друзями» налічується три. У цих листах М. Гоголь, подібно до П. Куліша, дає типово романтичну оцінку ролі «жіночого елементу у світі як первісного, найглибшого і найсутнішого. У листі «Жінка у світі (Лист до <...>ої)», адресат якого невстановлений, М. Гоголь пише про те, що в умовах нинішнього безладу суспільства вплив жінки може бути «дуже великим», «оживотворювальним». Жінка, за М. Гоголем є тією силою, яка втримує чоловіка на прямій дорозі [3, с. 14]. Навіть більше, у жінці «живе та незвідана сила, яка потрібна тепер світові» [3, с. 16].

Лист «Що таке губернаторша (Лист до О. О. С<...>ї)» був адресований О. Смірновій, чоловіка якої було призначено калузьким губернатором. Тож увесь лист – то гоголівські наста-

нови губернаторші, яка має полюбити довірене їй місто й стати для нього корисною. М. Гоголь демонструє віру у велику суспільну роль жінки, у те, що майбутні суспільні перетворення будуть інспіровані саме жінкою: «Клянусь, жінки у нас отямляться раніше від чоловіків, благородно дорікнуть нам, благородно шмагонуть і поженуть нас бичем сорому і совісті, як нерозумну отару баранів, раніше ніж кожен із нас встигне отямитись і відчути, що йому слід було давно побігти самому, не чекаючи бича» [3, с. 106].

Третій лист, у якому порушено жіночу тему, це лист «Чим може бути дружина для чоловіка в простому домашньому побуті, за нинішнього стану речей», адресатка якого невстановлена. Ю. Барабаш зробив вдале спостереження, що цей лист мав збірного уявного адресата (йдеться і про О. Смірнову, і про С. Сологуб), а імпульсом до його написання стали окремі листи О. Смірновій. Дослідник вважає, що, як і у випадку з листом «Жінка у світі», тут маємо справу із ситуацією, коли письменник, відштовхуючись від конкретного життєвого матеріалу, вільно трансформує його, створює літературний твір, звернений не до конкретного адресата, а до широкої читацької аудиторії, і намагається дати настанови, які, на його думку, мають суспільне значення [2, с. 98–99].

Окремий тематичний блок складають листи про церкву та духівництво, які водночас пов'язані з усіма іншими тематичними блоками книги. Листи «Кілька слів про нашу церкву й духівництво» та «Про те саме», адресовані графу О. Толстому, стосувалися тлумачення ролі церкви, а також тих законних «поприщ», на яких священники зустрічаються з людьми. Йшлося про сповідь і проповідь, під час яких священник, за М. Гоголем, має говорити з людиною так, щоб людина відчувала «присутність Самого Бога» [3, с. 37]. Адресант висував надзвичайно високі вимоги до священника, проповідуючи, що священник не має права розгубитися «серед розваг і мізерних нужд світу». Священнику «треба попрацювати і над самим собою. Він повинен зі Спасителя брати приклад» [3, с. 37]. Виховуватися для світу він має вдалині від нього, «у глибокому внутрішньому спогляданні, у дослідженні власної душі своєї, бо там закони всього й всьому: знайди тільки ключ до своєї власної душі; коли ж знайдеш, тоді цим самим ключем відімкнеш душі всіх» [3, с. 38]. У листі «Просвіта», що адресований до В. Жуковського, М. Гоголь наголошував також на тій ролі, яку має відігравати в духовному житті церква, що готується «неждано вступити у повні права свої й засяяти світлом на всю землю» [3, с. 74].

Окрему групу складають листи, у яких М. Гоголь порушує питання призначення митця й мистецтва. Першим із таких листів є лист «Про те, що таке слово», адресат якого невідомий. Цей лист прикметний тим, що в ньому вперше у «Вибраних місцях із листування з друзями» з'являється типова для книги, за спостереженнями Ю. Барабаша [2, с. 135], ідея «поприща». «Поет на поприщі слова має бути так само бездоганним, як і всякий інший на своєму поприщі» [3, с. 19]. Гоголівська проповідь у цьому листі стосувалася поводження зі словом: «Поводитися зі словом слід чесно. Воно є вищим дарунком Бога людині. Біда промовляти його письменнику в ті часи, коли <...> не прийшла ще в стрункість його власна душа: з нього таке вийде слово, яке всім опротивіє» [3, с. 20]. Так сталося з «приятелем П<...>н» (М. Гоголь писав про М. Погодіна), який завжди квапився поділитися із читачем ще незрозумілими думками. Усе, що повинне бути віддане вогню, має бути спалене, як закликав М. Гоголь. «Слово гниле хай не виходить з уст ваших!» – закликав він усіх, цитуючи слова з Послання св. апостола Павла до Єфесян (4: 29). Водночас М. Гоголь насамперед звертався до тих уявних адресатів, чиїм поприщем було слово. Свою настанову він підкріплював словами із Книги Премудрості Ісуса Сираха (28: 28–29): «Наклади двері й замки на вуста твої, говорить Ісус Сирах, розтопи золото й срібло, яке маєш, щоб зробити з них ваги, які зважували б твоє слово, і скувати надійну узду, яка б тримала твої вуста» [3, с. 21].

До теми мистецтва слова, його ролі в духовному розвитку людства М. Гоголь звертався і в листі «Читання російських поетів перед публікою (Лист до Л***)», адресат якого невідомий. Лист містив також оцінку сучасного стану російської літератури з погляду її значущості для духовного прогресу народу: «У нашій сучасній літературі немає нічого такого, та й немає потреби читати сучасне. Публіка його прочитає й без того, завдяки пристрасті до новизни. Всі ці повісті (в тому числі й мої) не такі важливі, щоб робити з них публічне читання» [3, с. 22].

Літературна тема звучить також у листі «Про Одіссею, перекладену Жуковським», який адресовано до М. Язикова. М. Гоголь проголошує «Одіссею» книгою, яка є «майже необхідною» у той час, коли у вітчизняній літературі, як і в усьому, панує збайдужіння. Дещо знижено перефразовуючи біблійну притчу, адресант говорить про брак необхідної літературної продукції (є лише «судомні, хворі твори віку»; лише «задні читці,

звиклі триматися за журнальних вождів, ще дещо перечитують, не помічаючи у простодушності, що козли, які їх вели, давно вже зупинились у роздумі, не знаючи самі, куди повести заблудлі стада свої» [3, с. 29]) та про те, що сучасні письменники не свідомі свого істинного покликання. На цьому тлі М. Гоголь проголошує «Одіссею» «найморальнішим твором». Задум «Одіссеї», подібно до власного задуму «Вибраних місць із листування з друзями», адресант пояснює бажанням автора «у живих образах накреслити закони дій тогочасній людині».

До питання суспільного призначення мистецтва М. Гоголь звертається також у листі «Про театр. Про односторонній погляд на театр і взагалі про односторонність», що був адресований до графа О. Толстого. Тут він проголошує театр кафедрою, із якої «можна багато сказати світові добра». Він виступає щодо тієї «повіні» пустих і легких п'єс, зокрема «гнилих мелодрам», яка характеризує сучасну театральну сцену, агітує за постановку драматичних творів В. Шекспіра, Р. Б. Шеридана, Ж.-Б. Мольєра, Й. В. Гете, Ф. Шиллера, П.-О. Бомарше, Г.-Е. Лессінга й інших авторів, які звертали свою увагу на душу людини, а тому їхні п'єси можуть мати благотворний моральний вплив на сучасників.

Питання літератури, а також інших питань М. Гоголь порушує в листі «Про ліризм наших поетів», який адресовано В. Жуковському. Аналізуючи доробок М. Ломоносова, В. Державина, О. Пушкіна, М. Язикова, М. Гоголь робив спостереження, що «наші поети бачили всякий високий предмет в його законному приляганні до верховного джерела ліризму – Бога». Водночас лише два предмети викликали в поетів ліризм, близький до біблійного – Росія та любов до царя [3, с. 40–41]. Від аналізу од і гімнів на адресу Катерини М. Гоголь переходив до теми монарха та монархії, цитуючи слова О. Пушкіна: «Держава без повновладного монарха – те ж, що оркестр без капельмейстера» [3, с. 43]. Виявляючи себе прихильником монархізму, М. Гоголь водночас по-християнськи тлумачить призначення монарха, який як Божий помазанник «зобов'язаний стреміти ввірений йому народ до того світу, у якому перебуває Бог» [3, с. 44].

Лист «Предмети для ліричного поета» був створений на основі двох листів, адресованих до М. Язикова. Поява цих листів була зумовлена публікацією поезії М. Язикова «Землетрус», у якій поет, звертаючись до біблійної легенди, проводив аналогію між землетрусом у Візантії та

«всесвітнім землетрусом», а власне з духовною катастрофою, яку переживала миколаївська Росія. Лист багатий на характеристики тієї ситуації, у якій опинилася сучасна М. Гоголю Росія, у яких акцент ставиться на гріх, духовну каламуть, переступ та загальний летарг: «Все скаламутилося від страху за майбутнє», сучасне «переступило перед Богом», «по-богатирському задрімав нинішній вік», «дрімає наше молодечтво, дрімає рішучість і відвага до діла, дрімає наша міць і сила» «ганебним сном» [3, с. 68–72].

Літературної теми стосувалася також стаття «У чому ж, нарешті, сутність російської поезії та в чому її особливість», у якій автор, відмовляючись від ідеї проповіді чи сповіді, здійснював огляд російської літератури від часів М. Ломоносова і до сучасних йому днів. Значну увагу М. Гоголь-романтик приділяв добі романтизму, вказуючи, що джерела самобутності російської літератури утаємничуються в національному фольклорі. Водночас він зазначав, що струмені самобутнього джерела російської літератури пробиваються «у самому слові церковних пастирів», яке прагне «спрямувати людину не до захоплень сердечних, а до вищої, розумної тверезості духовної» [3, с. 152–153]. Аналізуючи романтичну літературну теорію та її поширення в Росії, М. Гоголь констатував, що В. Жуковський вніс у російську літературу «стремління в область незримого й таємничого, звільнив її саму від матеріалізму» [3, с. 160]. Тут таки подано більш чи менш детальні характеристики творчого доробку К. Батюшкова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Козлова, Є. Баратинського, М. Язикова, П. В'яземського, І. Крилова, Д. Фонвізіна, О. Грибоедова. Але найголовніше те, що М. Гоголь знову звертається до питання призначення митця і мистецтва, стверджуючи, що поезія повинна повчати суспільство, облагороджувати кожного, «відповідно до його місця» [3, с. 182]. Він називає митців «будівниками нашими» [3, с. 183]. Поети, за М. Гоголем, – це вогні, що вилетіли з народу, це «передові вісники сил його» [3, с. 185].

Однією із центральних у «Вибраних місцях із листування з друзями», за Ю. Барабашем, є підсистема «Росія» [2, с. 127]. Накреслюючи програму реформ, за посередництвом втілення яких можна було б змінити стан речей Росії, М. Гоголь у своєму листування чітко окреслює програму конкретних дій. Так, у листі «Потрібно любити Росію», що адресований до графа О. Толстого, М. Гоголь закликав адресата, а фактично – російську інтелігенцію, полюбити Росію. «Без любові

до Бога нікому не врятуватись», – проповідував адресант. «Та як полюбити Того, Котрого ніхто не бачив?» – запитував М. Гоголь і відповідав: «Один Христос приніс і звістив нам тайну, що в любові до братів отримаємо любов до Бога <...>. Ідїть же в мир і отримайте спочатку любов до братів» [3, с. 88]. М. Гоголь прагнув позбавити сучасників апокаліптичних передчуттів, «близькозорої» [3, с. 89] думки про те, що для зміни становища в Росії вже запізно щось робити.

Ці ж таки намагання зафіксовані і в листі «Страхи і жахи Росії», що був адресований до графині Луїзи Карлівни Вільгорської. У ньому М. Гоголь застерігав від утечі з Росії, наголошуючи, що існує інший рід спасіння: «Не тікаючи на кораблі із землі своєї, рятуючи своє нікчемне земне майно, а, рятуючи свою душу, не виходячи геть із держави» [3, с. 129]. І хоча М. Гоголь у цьому листі, як і в інших, закликав кожного зазирнути у свою душу і збентежитися від побаченого в ній, він проте пропагував не спасіння окремо взятої особистості, а спасіння людства, яке має розпочатися з порятунку окремо взятої душі. Водночас це – передумова і гарантія порятунку всієї Росії.

У листі «Напуття» (адресат невідомий) М. Гоголь, закликаючи сучасника до активних дій на своєму поприщі, нагадував, що людина покликана у світ не для свят і бенкетів. «На битву ми сюди покликані; святкувати ж перемогу будемо там. А тому ні на мить ми не повинні забувати, що вийшли на битву, і нічого тут вибирати, де менше небезпек» [3, с. 151].

«Потрібно проїздитись по Росії», – закликав М. Гоголь в однойменному листі, що був адресований графу О. Толстому, який, маючи в минулому великий досвід губернаторства у двох російських губерніях, керувався прагненням прийняти постриг. «Монастир Ваш – Росія!» – наставляв М. Гоголь графа, застерігаючи російську еліту від втечі від світу й ставлячи перед нею завдання рятувати Росію від душевної хвороби [3, с. 90]. Подвиг на подвигу чекає на людину не в монастирі, а на кожному кроці в Росії, як наголошував М. Гоголь, звертаючись до О. Толстого. «Отямтесь! Куряча сліпота на очах ваших!» [3, с. 95] – констатував М. Гоголь, культивуєчи символічний образ сліпоти та короткозорості сучасної людини, які є наскрізними в його «Вибраних місцях із листування з друзями».

Якщо в попередньому листі М. Гоголь закликав свого адресанта (О. Толстого) проїхатись по Росії і знайти своє поприще, то в листі «Російський поміщик», що був адресований до

«Б. Н. Б<...>го», особа якого не встановлена, він тлумачив функції і призначення російського поміщика. Укотре апелюючи до ідеї поприща, яка була надзвичайно суголосна з ідеєю сродної праці Г. Сковороди, у цьому листі М. Гоголь конкретизував, що «кожен повинен служити Богу на своєму місці, а не на чужому» [3, с. 108]. Водночас ті реформи, які адресат прагнув пропагувати в сільському господарстві, частково мали утопічний характер. Проголошуючи свою епістолярну проповідь перед адресатом, М. Гоголь наставляв: «<...> Скажи їм (селянам – *О. С.*), що змушуєш їх трудитися і працювати зовсім не тому, що потрібні були гроші на твої втіхи, і на доказ тут же спали перед ними асигнації, щоб вони бачили справді, що гроші тобі нуль <...>. Скажи їм усю правду: що з тебе питає Бог за останнього негідника в селі» [3, с. 109]. У поміщику М. Гоголь вбачав духовного наставника мужика: «Став його перед лицем Бога, а не перед своїм лицем; покажи йому, чим він грішить проти Бога, а не проти тебе» [3, с. 109]. У цьому листі звучить думка М. Гоголя про те, що сучасникам потрібна потужна духовна агресія, яка є наскрізною в усьому циклі листів.

Близьким за змістом і спрямуванням до попереднього листа є лист «Сільський суд і розправа», адресований «До М.», особа якого не встановлена. Очевидно, уявним адресатом виступав поміщик, якого М. Гоголь закликав не нехтувати такою справою, як суд та розправа. Наставляючи поміщика, він закликав: «Не нехтуйте ніким, хто приходить, і судіть усіх, хоч би навіть і за незначну сварку чи бійку» [3, с. 126–127]. Розправа цікавить М. Гоголя як процес, під час якого постає можливість «багато сказати мужику такого, що піде на добро його душі». Характерно, що романтик-адресант писав про існування двох судів: людського та Божого. Саме останньому М. Гоголь віддавав перевагу. Під час останнього поміщик, керуючись християнськими принципами, має осудити і винуватого, і правого, який «не простив своєму брату, як повелів Христос» [3, с. 127]. М. Гоголь утверджує думку про корисність участі в судовій справі для того, хто хоче знайти своє поприще на державній службі. Усний розгляд справ між простими людьми, за М. Гоголем, дозволяє пізнати дух своєї землі, властивості свого народу і «взагалі душу людини». Усвідомлення своєнародних, національних традицій, на думку Гоголя-романтика, запобігло б бажанню державних людей запозичувати чужоземні «негодящі нововведення» [3, с. 127].

Лист «До посідаючого важливе місце» був адресований до графа О. Толстого й містив наста-

нови особі, яка мала посісти місце генерал-губернатора. Адресант наставляв адресата на християнське смирення та християнську мудрість, на пізнання людської душі, до якого можна прийти лише через пізнання душі своєї власної, а також описував ті подвиги, які може здійснити генерал-губернатор на теренах Росії, самовіддано працюючи на своєму поприщі. Моделюючи майбутнє, М. Гоголь проповідував патріархальність, простоту законів, впровадження церкви в життя людини, виступав проти примусових і насильницьких заходів, нововведень і переворотів. Він протиставляв Росію Європі, де «зробити це неможливо: вона обіллється кров'ю, знеможе у марних боріннях і нічого не встигне» [3, с. 147]. Не випадково, на думку Ю. Барабаша, М. Гоголю принадною була Італія, а не розбурхана Франція. Італія в його уяві залишалася «тим патріархальним куточком Європи, який поки що не стрясають ні лихоманка буржуазного «розміну та ярмарку», ані революційні судоми» [1, с. 393].

Таке протиставлення, а також застереження від радикалізму наявні і в листі «До короткозорого приятеля», адресат якого невідомий. «Росія не Франція; елементи французькі – не російські. Ти забув навіть про своєрідність кожного народу й думаєш, що одні й ті ж події можуть діяти однаково на кожний народ», – констатував М. Гоголь, маючи на увазі, імовірно, події Великої французької революції, яку він засуджував, як і будь-яке кровопролиття взагалі. Даючи настанови «короткозорому приятелю», який планував стати «чоловіком державним», адресант закликав його не захарашувати свій розум «чужоземним гноєм», будувати такі проекти, у яких би відчувалася Божа участь [3, с. 131].

На думку Є. Сверстюка, імовірним адресатом листа, що має назву «До короткозорого приятеля», міг бути «предтеча російського більшовизму» В. Белінський, «хоча Гоголеві не йшлося про конкретного адресата» [5, с. 132]. Перепадка між «послідовним християнством», яке презентував М. Гоголь, та «поверховим радикалізмом» добре відчувалася вже в самій книзі листів. «Тому є підстави говорити про його застереження проти Белінського, всупереч традиційному – «Белінський проти Гоголя»» [5, с. 131]. Для своєї розправи над М. Гоголем В. Белінський обирає ту ж форму, яку культивував сам романтик, – форму листа, до того ж листа відкритого, що лише збільшило силу його удару по авторові «Вибраних місць із листування з друзями». В. Белінський називав М. Гоголя хворою людиною, проповід-

ником батога, апостолом неучтва, поборником обскурантизму і мракобісся, панегіристом татарських звичаїв, що стоїть над прірвою. М. Гоголь написав листа у відповідь. Проте до відкритої розлогої епістолярної дискусії поміж М. Гоголем та В. Белінським на кшталт тієї, що точилася поміж М. Максимовичем і М. Погодіним, справа не дійшла. Керуючись християнським принципом усепощення, пропагованим у тих же «Вибраних місцях із листування з друзями» (лист «Сільський суд і розправа»), М. Гоголь свого листа, адресованого до В. Белінського, публікувати не став. Письменник, за словами Є. Сверстюка, «відчув, що християнинові не личить відповідати на політичні нападки» [5, с. 130].

Висновки і пропозиції. Отже, побутування таких жанрових різновидів листа, як лист-проповідь та лист-сповідь у жанровій системі романтизму слід виводити з типово романтичної теорії митця-месії, митця-пророка та романтичного розуміння функцій мистецтва, яке, за концепцією романтиків, спроможне змінити людину та суспільство загалом. Апелювання до листа-проповіді, що бере початок від апостольського

послання, зумовлювалося християнським світобаченням митців-романтиків. У добу романтизму, як і в апостольські часи, лист стає своєрідним засобом комунікації між християнами, про що свідчить епістолярний доробок М. Гоголя. Закорінена в давню проповідницьку традицію, епістолярна проповідь М. Гоголя водночас мала власну оригінальну, типово романтичну природу. Як автор листів М. Гоголь вдається до змішування жанрів проповіді та сповіді, що привело до «двоєдності» (Ю. Барабаш) жанрової природи «Вибраних місць із листування з друзями», у яких домінує «сповідь-проповідь», де «авторове слово «про себе» – це водночас слово «від себе», що з ним письменник звертається до людей» (Ю. Барабаш). В епістолярному циклі М. Гоголя, що був витриманий на засадах романтичної поезики, на відміну від традиції української барокової проповіді, авторське «я» завдяки сповіді виступало на перший план, що зумовлювалося романтичною настановою на суб'єктивність письма.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в потребі студювання проповідницької традиції в епістолярному доробку П. Куліша.

Список літератури:

1. Барабаш Ю. Дух животворить. Київ : Темпора, 2014. 463 с.
2. Барабаш Ю. Загадка «Прощальной повести». «Выбранные места из переписки с друзьями». Опыт непредвзятого прочтения. Москва : Художественная литература, 1993. 272 с.
3. Гоголь М. Зібрання творів: у 7 т. Київ : Наукова думка, 2010. Т.6 : Духовна проза. 352 с.
4. Михед П. Вибрані місця із листування з друзями. Коментарі. Зібрання творів: у 7 т. / М. Гоголь. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 6 : Духовна проза. С. 311–334.
5. Сверстюк Є. Гоголь і українська ніч. Київ : Кліо, 2013. 328 с.

ГЕНЕЗИС И ФУНКЦИИ РОМАНТИЧЕСКОГО ПИСЬМА-ПРОПОВЕДИ И ПИСЬМА-ИСПОВЕДИ

В статтє исследована специфика бытования таких жанровых разновидностей письма, как письмо-проповедь и письмо-исповедь. Их генезис выводится из типично романтической теории художника-мессии и романтического понимания функций искусства. Отмечается, что в эпоху романтизма, как и в апостольские времена, письмо становится своеобразным средством коммуникации между христианами, о чем свидетельствует эпистолярное наследие Н. Гоголя. Связанная с древней проповеднической традицией, эпистолярная проповедь Н. Гоголя имела собственную оригинальную, типично романтическую природу. Н. Гоголь прибегает к смешиванию жанров проповеди и исповеди, что привело к «двоединности» (Ю. Барабаш) жанровой природы «Выбранных мест из переписки с друзьями».

Ключевые слова: романтизм, письмо-проповедь, письмо-исповедь, проповедническая традиция.

GENESIS AND FUNCTIONS OF ROMANTIC LETTER OF CONFESSIO AND LETTER OF PREACHING

The article reveals structure peculiarities of such letter genres as letter of preaching and letter of confession. Their genesis is seen in typical romantic theory where artist is seen like the Messiah and in romantic understanding of art functions. It is pointed out that at the time of Romantic Movement as well as at the apostolic time the letter became a kind of communication among Christians, that all M. Gogol's heritage witnesses us. As it was established in an old homiletic tradition, M. Gogol's epistolary preach had at the same time its own original and typically romantic origin. M. Gogol tried to combine genres of preaching and confession, that leded to the so called "two combined to one" (see Yu. Barabash) genre nature of "Selected parts from friends' correspondence".

Key words: Romantic Movement, letter of preaching, letter of confession, preaching tradition.